

KONFÜÇYANİZMİN ESKİ TÜRK AHLAK VE SİYASET FELSEFESİNE ETKİSİ

Doç. Dr. Mahmut ARSLAN

«İyi bir hükümet, halkı iyi besleyen ve halkın güvenini kazanmış hükümettir. Halkın güvenini yitirmiş hükümet ayakta duramaz».

KONFÜÇYÜS (Lun-Yü)

«Kut ol beg budunka kutadsu kerek; kutadsu budun karnı todgu kerek»

(= Hükümdarın hükümdar olabilmesi için, halkın refahlı ve karnı tok olması gerektir).

YUSUF HAS HÂCİB (Kutadgu-Bilig)

Konusu ve ideolojisi bakımından «Kutadgu Bilig» de Türk ve Çin geleneklerinin ağır bastığı birçok defalar ileri sürülmüştür. Eserde, İslamî etkilerin pek az olduğunu ileri süren VAMBERY'den başlayarak, kutadgu-Bilig'i «herhangi bir Çince eserin Türk ahval ve hususiyetlerine», Türk bakış ve görüşüne uydurulmuş bir tercümesi sayabilecek kadar ileri giden «THURY» ye kadar, bütün araştırmacılar bu etkileri kabul etmişlerdir¹.

Rus bilgini BARTHOLD da, «Turkestan» isimli ünlü eserinde, Kutadgu Bilig üzerinde Çin kültürünün etkileri olduğunu söylemektedir².

ARSAL'a göre, YUSUF'un etkilendiği en önemli kaynaklardan biri ünlü Çin filozofu KONFÜÇYÜS olmuştur. Biz YUSUF'un Çince bilip - bilmediğini bilemiyoruz. Çince bilmediğini kabul etsek bile, yüzyıllar boyu Çinle sıkı bir kültür ilişkisi içinde bulunan bir ülkede KONFÜÇYÜS'ün fikirlerinin yayılmış olması tabiidir. Ayrıca Uygur ve Karahanlı

(1) THURY. J. XIV. asır sonlarına kadar Türk dili yadigârları. Millî Tettebbu'lar Mecmuası, S. II 1916 s. 91.

(2) BARTHOLD, W. Turkestan down to the Mongol Invasion, GMS, V. 1968, s. 331.

ülkesinin ipek yolu dolayısıyla bir ticari trafiğin düğüm noktasında bulunmuş olması bu kültür alış-verişini hızlandırmış olacağı düşünülmelidir. Dahası şunu da biliyoruz ki, Uygur diline birçok Çince eser çevrilmiş, KONFÜÇYÜS'ün eserleri de tam değilse bile kısmen tercüme olunmuştur. Uygurlardan kalma yazma eserler arasında KONFÜÇYÜS'ten alınmış parçaların bulunması, bunu kanıtlamaktadır.

Şurası bir gerçektir ki, KONFÜÇYÜS'ün «Tahic», «Tchun Yung» ve özellikle «Lun-Yü» (Felsefi sohbetler) adlı eserlerindeki ahlâk, siyaset ve devlet yönetimi ile ilgili düşüncelerle, «Kutadgu-Bilig»deki ahlâk ve devlet ilkeleri arasında inkâr olunamaz benzerlikler vardır³.

Herşeyden önce biz, burada, Çin felsefesinin genel niteliklerine, özellikle «Konfüçyanizm»e, ana çizgileriyle bir göz atmayı, «Kutadgu - Bilig»i anlamak bakımından yararlı bulmaktayız.

A. KONFÜÇYÜS FELSEFESİNİN KARAKTERİSTİK NİTELİKLERİ

Çin felsefesi batı felsefesinden oldukça farklı bir şekil ve muhteva gösterir⁴. Felsefe Çinliler için hiçbir zaman başlı başına bir bilim, objektif bir düşünce alanı olmamıştır. Çinli için felsefenin sadece pratik bir önemi vardır: Felsefe, insanlara birlikte yaşama prensiplerini öğretecek, ferdin devlete ve devletin ferde olan karşılıklı hak ve görevlerini tesbit edecektir. İşte bundan dolayı Çin felsefesinin odak noktasında ahlâk ve devlet felsefesi yer alır. Diğer düşünce ve problemler, bu iki ana konu etrafından döndüklerinden daha az gelişebildiler.

KONFÜÇYÜS felsefesinin karakteristik nitelikleri nelerdir? Yukarıda işaret ettiğimiz gibi Çin'de felsefe pratik bir bilim olduğuna ve devletle politikanın hizmetinde bulunduğuna göre, acaba KONFÜÇYÜS, kendi felsefesini ortaya koymakla ne yapmak istiyordu? Yine acaba, eski Çin'de «devlet»in sosyo-politik yapısı nasıldı?

O zamanki Çin devleti feodal bir karakter taşıyordu. Yani bir hükümdarın yönetimi altında, kendi topraklarını bağımsız olarak idare eden birçok derebeyinden oluşuyordu. Devletin başında patriyarkal bir nitelik taşıyan soylu aileler, yani feodaller bulunuyordu. Bunların yöne-

(3) ARSAL, S.M. a.g.e. s. 119 - 120.

(4) EBERHARD, W. Neuere Forschungen zur Religion Chinas, Archiv. f. Religionswiss. Cilt. 33, s. 304-344.

timi altında da geniş halk kitleleri vardı ve yüksek tabakadan bariz bir şekilde ayrılıyorlardı⁵.

Çin'in kuzeyinden, bozkırlardan kopup gelen istilâcılar, Çin'e, kendi özel dinleriyle birlikte bir tür felsefe de getirmişlerdi. Dinleri, göğe, güneşe ve yıldızlara tapan, tapmağı bulunmayan natüralist bir dindi. Bu inanç sistemine uygun olarak onlar, gök yüzündeki olaylarla ilgileniyorlar, bir tür astronomi ile uğraşıyorlardı. İstilâcılar Çin'de yönetimi ellerine geçirdikten sonra da, onların «Gök dini» devlet dini oldu. KONFÜÇYÜS'un da tabiat felsefesiyle meşgul olduğu görülüyor. Bu tabiat felsefesinde temel kavram «Tao» idi. Tao, «yol» yani gökyüzündeki yıldızların yolu, göksel olayların uyduğu kanundur. İşte bu «Tao» kavramı yeryüzündeki insanlara da uygulanmaktadır. Gökyüzündeki olaylar nasıl belli bir kanuna göre cereyan ediyorsa, yeryüzündeki insanın ömrü de bu gökyüzü olaylarına uygun düşmelidir.

Kuzeyden gelen istilâcılar ayrıca aile anlayışlarını da Çin'e getirmişlerdi. Toplumun hücreleri olan ailenin başında, reis olarak en yaşlı erkek üye bulunuyordu ve bütün diğer üyeler onun emrine tâbi oluyorlardı. Devlet, aile denen bu çekirdeğin büyümesinden, genişlemesinden başka bir şey değildi. Ve gökyüzündeki tanrılar dünyasında da aileye ve devlete benzer bir hiyerarşi vardı.

Görülüyor ki, bu dünya görüşünün odak noktasını fert değil, aile oluşturuyordu. «Hsiao», aile üyelerinin birbirlerine karşı görevleri demektir. Bu görevler aşağı-yukarı tek taraflı düzenlenmiştir. Çocuklar aile babalarına, küçük kardeşler büyüklerine, karı da kocasına kayıtsız-şartsız itaat etmek zorundadır. Bir başka bağ da iki arkadaş arasındaki ilişkidir. Bu, yaşa göre değişir. Arkadaş olanlardan küçüğü büyüğüne karşı, aile içinde küçük kardeşin büyük kardeşe aldığı tavrı alır. KONFÜÇYÜS'ün üstünde durduğu son bağ ise hükümdarlar tab'ası arasındaki bağıdır. Fakat bu da hükümdar lehine olmak üzere tıpkı baba ile oğul arasındaki bağ gibi tek taraflıdır. Dolayısıyla aile ile devlet arasındaki ilişki de buna uygun olmalıdır. Devlet aileden örnek alınarak, aile modeline göre kurulmuştur. Bu düşünce daha da ileri götürülüyor: devletin reisi olan imparator «gök»ün oğlu olduğu için, her oğul babasına nasıl davranıyorsa, o da «gök»e kayıtsız - şartsız itaat etmek zorundadır. Böylece patriarkal aile düzeni ile semavi gök-dini arasında bir bağ kurulmuş oluyordu. Gök ise, bizzat gök-yüzü kanununun, yani «Tao»nun, değişmez bir tecessümüdür.

KONFÜÇYÜS zamanında inanç sistemi gök kültürüne dayandığı

(5) EBERHARD, W. Eski Çin Kültürü ve Türkler, D.T.C.F.D. C. 1 sayı. 4. s. 19.

için aile reisi, dolayısıyla en yüksek aile şefi olan imparator, kendi babasına yani «göge» ibadet ediyordu. İşte bu sebeptendir ki, bu dönem Çin’inde bir rahipler sınıfı oluşmamıştı. İmparatorun kendisi, «rit»lere ve dini törenlere titizlik göstermek zorunda olan, Çin geleneklerine göre kutsal bir şahsiyetti.

KONFÜÇYÜS’e göre, imparatorluk makamının babadan oğula geçeceğine dair ilahî bir kanun mevcut değildir. «Göğün oğlu» sözcüğünü mecazî anlamda anlamak gerekir. Aslında «Göğün oğlu», göğün kendine görevler yüklediği adam demektir. Bu görevin mutlaka imparatorun oğluna devredilmesi gibi bir zorunluluk bulunmamaktadır. «Gök» bu görevi imparatorundan alıp herhangi başka bir adama verebilir. İşte bu düşünce, Çin devlet felsefesinde, KONFÜÇYÜS’ten sonra çok etkili olmuştur⁶.

B. KONFÜÇYÜS’ÜN AHLÂK GÖRÜŞÜ

KONFÜÇYÜS, felsefesinde metafiziğe yer vermemiş, daha çok siyasi, ahlâki ve sosyal bir çöküntü içinde olan toplumun, devletin islâm yollarını düşünmüştür. Tıpkı PLATON’un, Atina sitesinin siyasi, ahlâki ve sosyal gerileyişine karşı, ideal de olsa, yeni bir toplum ve devlet felsefesiyle ortaya çıkışı gibi.

KONFÜÇYÜS’ün kendisi, dine karşı inançlıydı. O, daha çok «T’ien» ile ilgilenmiştir ve bundan sık sık söz açmaktadır (Lun Yü, bölüm III, 13-24, V. 1, VI. 26, VII. 22, VII. 22, VIII. 19, IX, 5-7, XI. 8-9, XII. 5-10, XIV, 37, XVII. 19, XIV. 25, XX. 1-14). Ona göre «T’ien» şahsî olmayan ahlâki bir kuvvet, en yüce varlık ve doğanın düzeni ve hatta kendisi idi. «Lun Yü» de bahsettiği gibi «T’ien» saf bir kaynak olmaktan ziyade egemen bir yönetici, her şeyin üstünde bir varlık idi. («Lun Yü» de «T’ien» kelimesi şöyle kullanılmıştır: Bölüm III, 13: «T’ien’i gücendiren bir kimsenin başka bir duası olamaz». Bölüm III. 24: «T’ien üstünüzü (beni) kullanıyor». Bölüm VI. 26: «T’ien beni reddedebilir mi?». Bölüm V. 12: «O (T’ien) insanın doğası ve göğün yolu üzerinde bir şey söyleniyor». Bölüm VII. 22: «T’ien içinde olan erdemi yarattı». Bölüm IX. 11: «T’ien’i aldatılabilir miyim?». Bölüm XII. 5: «Zenginlik T’ien’e bağlıdır»). O, «T’ien’i içinde yaşadığı bozulmuş ve çözülmüş toplumun islâm için etik bir güç olarak ele almış ve buna bağlı olarak birtakım

(6) EBERHARD, W. a.g.m. s. 270.

ahlâki prensipler koymuştur ki, bunlar yalnız Çin'in değil, bütün dünyanın düzenini sağlayacak evrensel prensiplerdir.

KONFÜÇYÜS'ün inanç dünyasının ikinci temel taşı ise yukarıda söylediğimiz gibi «Tao»dur. KONFÜÇYÜS'te «Tao» daha çok toplumsal bir anlamda kullanılmaktadır. Yani «Tao» ferdin olduğu kadar devletin ve hatta bütün dünyanın takip etmesi gereken ideal yoldur. Onun düşüncesine göre, insanlar ya da imparatorluk «Tao»ya sahip veya tâbi olursa her şey yolunda gidecektir. Yine yukarıda söylediğimiz gibi «Tao» aynı zamanda gökyüzündeki yıldızların yolu ve doğa olaylarının kanunudur. «Bu düşünce insanlara da uygulanabilir». Yani, «Göksel olaylar, bu «Tao» denilen doğa kanununun gidişine göre hareket ediyorsa, insanların hayatı da, öylece bu göksel olaylara uygun olarak geçmelidir. Bunun için insanlar hayatlarını göksel bir düzenin ifadesi olan «Li» denilen tören ve âyinlere göre düzenlemelidir⁷. Böyle olunca dünya yüzündeki hayat her bakımdan güzel ve ideal olacaktır. Ancak böyle bir ahenk insanı mutluluğa ulaştırır (Yüeh Chi: Bölüm I, II, III).

Görüldüğü gibi, burada tabiat felsefesinin izleri açıkça görülmektedir. O devirde Çin'de bulunan istilâcı kuzey kavimlerinin —ki bunlar Türk ve Moğol gibi bozkır kavimleriydi— getirdiği gök kültü, KONFÜÇYÜS felsefesinde hâkim bir karaktere sahiptir. Hatta şunu da söyleyelim ki, «T'ien» kelimesi «Tengri» sözcüğünün Çince yazılışından başka bir şey değildir.

Çin'de, en eski devirlerde ve sonra KONFÜÇYÜS zamanında aileye çok önem verildiğini yukarıda söylemiştik. Öyle ki, Aile bağlarına saygı göstermeyen «gök» tarafından cezalandırılacağı düşüncesi hâkimdi (Lun Yü. XXIII. 3, IV. 8). Anaya babaya sadakat meselesine de çok önem veriliyordu. KONFÜÇYÜS, bu konuyu ele alarak «anaya - babaya itaat ve sevgi, yâni «Hsiao» akidesini koymuştu. Burada ilk önce aile üyelerinin birbirine olan ödevleri düşünülmüş, sonra bu genişletilerek hükümdarla halk arasındaki bağlar ele alınmıştır. Bizzat «Lun Yü» de buna dair pek çok örnek bulabiliriz: «Bir genç evinde ebeveynine sadık, dışarda büyüklerine saygılı olmalıdır» (Lun Yü, B. I 6). «Bugünlerde ebeveyne sadakat, onların karnını doyurmak anlamına geliyor. Fakat köpek ve atlar da aynı şeyi yapıyorlar. Saygı olmazsa bunu değerinden nasıl ayırdedebiliriz?» (Lun Yü, B. II 8). «Ebeveynine bağlı olursan, kardeşlik görevini yapmış olursan, bu davranış devleti de etkiler, hükümetin kurulmasını sağlar» (Lun Yü. B. II. 21).

Kısacası «Hsiao», genel olarak bütün erdemlerin kaynağı, göğün

(7) CREEL. H.G. Confucius. The Man and the myth, London 1951 s. 91.

yolu ve insanın en pratik ödevidir. Bu düşünce daha ziyade Han devrinde etkili olmuş ve gelişmiştir. Devlet idaresi ise, KONFÜÇYÜS'ün kültürünü daima bir devlet felsefesi olarak ele almıştır⁸.

KONFÜÇYÜS'e göre hükümdar fiili olarak gündelik siyasete karışmamalıdır. Tıpkı «gök» gibi bir sembol olarak etki yapmalıdır. Merasimlere katılmalı, bütün kurbanları «rit»lere göre vermelidir. İşte ancak o zaman dünyada her şey doğru ve iyi olacaktır. Bir yerde KONFÜÇYÜS, geçekte olmadığı halde güneşin tutulduğunu iddia ediyor. Güneş tutulmasından bahsetmekle aslında o, hükümdarın yönetimini eleştirmek istiyor. Burada, güneş hükümdarı temsil ediyor, güneşin karması ise hükümdarın aydın olmadığını gösteriyor⁹.

KONFÜÇYÜS'ün, kültür bakımından yüksek; siyasal ve sosyal hızlı değişmelerin olduğu bir devirde yaşadığını yukarıda söylemiştik. Onun, eski Çin kültüründen felsefesine neler aldığı ve siyasal, sosyal değişimlerde ne gibi bir rolü olduğu meselesi üzerinde Çin bilginleri bir hayli düşünmüşlerdir. Bilginlerden bir kısmı, O'nun eski altın devri ihya etmek niyetinde olduğunu, bir kısmı da eski mitik imparatorlardan Yao ve Shun devrinin bilgisini nakletmek istediğini ileri sürerler¹⁰. Biz «Lun Yü» ye dayanarak, şu görüşü ileri sürebiliriz: KONFÜÇYÜS felsefesinde temel fikirlerin eski eserlerden alındığı biliniyor. Fakat bizzat kendisi eskiyi ihya etmek istediğini söylemiyor. «Lun - Yü» de şöyle bir parça vardır: O, «Ben doğuştan bilgin değilim, eskiyi severim, bunun için eskiyi araştırmak isterim. Eskiye araştırmak bilginin başlıca kaynağıdır» demektedir.

KONFÜÇYÜS koyu dindar biri de değildir. O, dine ait konulardan daha çok «T'ien» ile ilgilenmiştir. Ona göre «T'ien», gökte oturan, kötü hükümdarları cezalandırıp yeni hanedanlar kuran ve erdemliyi ödüllendiren «Atalar» m kolektif bir adı değildi (Shu Ching: 369, 374, 385, 457 - 9, 495 - 502; Shih Chi: 432 - 6, 598 9). Fakat «T'ien» kişisel olmayan ahlâki bir kuvvet, insanın vicdanındaki ahlâk duygusunun kozmik bir parçasıdır. KONFÜÇYÜS'ün dine inancı olmakla beraber, dinle fazla meşgul olmamıştır. Onun niyeti, dünyayı yeni bir düzen içine sokmak ve siyasal ve sosyal alanda reformlar yapmaktır. Onun amacı, toplum içinde, fazileti, adaleti, nezaketi, samimiyeti, saygıyı yani «Tao» yu gerçekleştirmektir. «Tao», insanlar arasındaki kötü davranışları ortadan

(8) ÖZERDİM, M.N. Çin Dininin menşei meselesi ve Dinî İnançlar, Belleten, T.T.K. Cilt. XXVI 1962, s. 101, s. 110.

(9) EBERHARD, W. Çin Tarihi, Ankara 1947 s. 49.

(10) CREEL, H.G. Confucius, the man and the myth, London 1951 s. 115 - 116.

kaldırır ve insanlar arasında dostluğu sağlar. Fert, Toplum ve dünya «Tao» ya sahip olduğu sürece iyi yönetilecek ve ahlaki ilkeler egemen olacaktır. «Tao»yu bilen ve anlayan halk, çok kolay idare edilir. Eh iyi hükümdar «Tao»ya uygun davranan hükümdardır¹¹.

KONFÜÇYÜS eğitim ve bilgiye çok önem vermiştir. Ona göre insan eğitim sayesinde kargaşadan kurtulur ve dengeyi bulur. İşte böylece de ahlâki erdemler gelişir. O, bilginin insan karakterini işleyebileceği, sadakat, samimiyet, nezaket ve adaleti, yani fazileti geliştirebileceği kanısındadır (Lun-Yü: 14-5 ve 6.2). Ona göre fazilet uzaklarda değil, bizzat insan kalbinde bulunan bir şeydir. Faziletli olan kimseye hiçbir kötülük gelmez. İnsan kendi kalbini dinler ve ona göre hareket ederse, endişe edeceği ve korkacağı hiçbir şey kalmaz (Lun-Yü: 7.2 ve 12.4.3). O, «Faziletli bir insan kendini yetiştirmek istediği kadar başkalarını da yetiştirmek ister. Kendi başarısını istediği kadar, başkalarının başarılarına da yardım eder» (Lun-Yü: 6.28) demektedir. Herkese karşı daima nazik davranmayı isteyen filozof, «yalnız faziletli olanlarla arkadaş ol» demektedir (Lun-Yü: 1.6). Ona göre «insanlar yaratılış bakımından eşittirler, fakat bilgi ve yaşama alanında başka başka yollar tutmuşlardır (Lun-Yü: 13-24, 15-23). Böylece KONFÜÇYÜS, bilginin insan üzerindeki etkisini her vesileyle hatırlatmak istemiştir.

KONFÜÇYÜS'e göre, insanları doğru yola yöneltecek ilkelerden biri de «İ» (yani «doğruluk», «uygun davranış»)dir. Bu da tıpkı «Li» ve «Tao» gibi davranışların bir regülatörüdür. O, «bir davranışın «doğru» ve «uygun» olduğu nasıl anlaşılır» sorusu karşısında, «bu meditasyonla değil ancak aksiyonla, çalışmakla, kısacası bilinçli bir çalışmayla mümkündür» biçiminde cevap vermektedir (Lun-Yü: 15-30 ve 2.15).

Yine büyük düşünüre göre, yolumuzu aydınlatacak hedeflerden biri de «hakikat»tır. Böyle düşünen KONFÜÇYÜS «hakikat» için kriterin ne olması gerektiği sorusunu cevaplandırmamaktadır. Aslında o, bu kriteri bulmayı bizzat fertlerin kendilerine bırakmıştır.

Görülüyor ki KONFÜÇYÜS'ün felsefesi, her ne kadar modern metodlara uygun değilse de, düşüncesi dogmatizm'den uzak, şüpheli yargıları açıklamak isteyen ve bilimsel bir görüş çerçevesi içinde entellektüel bir demokrasiyi benimsemiş ve daima «ılımlılığı» yani ARİSTOTELES'in deyimiyle «orta-yolu» seçmiş bir felsefedir. O, bilgiye verdiği önem kadar, bilginin kazanılmasında da «orta-yol»un takip edilmesini tavsiye etmiştir. Kendisi de hayatı boyunca hiçbir aşırı davranışta bu-

(11) CREEL, H.C. a.g.e. s. 134.

lanmamıştır. Ona göre «orta-yol, en yüksek erdem yoludur» (Lun-Yü: 13-21 ve Meng-tzu: 7 (2) 37.2-7).

Böylece O, ahlâk felsefesinde bütün sorumluluğu fertlere yüklemiş görünüyor. Ona göre, bir insan ancak «Li», «İ» ve «Tao» ile kendisini yetiştirir ve karakterini geliştirebilir. İşte ancak bu kimseler, KONFÜÇ-YÜS'ün tasavvur ettiği ideal dünyayı ve devleti yönetebileceklerdir.

Kısacası, KONFÜÇYÜS, felsefesinde bir taraftan bireyci bir empirist gibi davranışlara dayanarak düşüncelerini ileri sürmüş, diğer taraftan da Rasyonalistler gibi hareket ederek dünyayı ıslah için kendi kafasındaki fikirlere dayanan prensipler koymuştur.

Şurası bir gerçektir ki, kendi devrindeki devlet ve hükümet adamlarının doğru ve dürüst davranmadıklarından şikâyet eden KONFÜÇYÜS, eski devirlerdeki erdemli hükümdarları iyi örnekler olarak göstermek istemiştir (Lun Yü: 7.1, 7.19 ve 15.4). O, kendi devrinde sulh ve sükûnun kaybolduğunu ve yöneticilerin yönetilenlere zâlimce davrandıklarını ve halkı ezdiklerini söylüyor ve bu nedenle de reform teklif ediyordu.

KONFÜÇYÜS, «eskiye körükörüne bağlanmayı» red eden, tersine insanlığın gelişmesinde, değişimin ve evrimin önemini kabul eden bir filozoftu. O, eski devrin örf ve âdetlerinin olduğu gibi kabul edilmesini savunmamış, yalnız bunlar arasından zamana ve çağına en uygun olanlarının seçilip alınmasını istemiştir (Lun-Yü: 15. 10). Bunun için O'na «zamana uygun olanı seçen bir gelenekçi» demek daha uygun olur.

C. KONFÜÇYÜS'DE TOPLUM VE DEVLET DÜŞÜNCESİ

KONFÜÇYÜS, kendi devrinde iyi bir yönetimin bulunmaması ve halkın acı içinde kıvrınması yüzünden ızdırap duymuş ve ideal bir devletin ve hükümetin özlemini çekmiştir. Toplum içindeki insan münasebetlerini, aile-içi ilişkilere benzeterek «bütün insanlar kardeştir» fikrine oturtmak istemiş, aile-içi disiplinin üyeler arasında korku yaratmaktan ziyade, onları ortak bir amaca yöneltmek ve bir birlik yaratmak yönünde olmak gerektiğini ve devlet için de bunun aynen geçerli olduğunu düşünmüştür (Lun-Yü: 12.5.4). Ona göre, iyi bir hükümet halkı iyi besleyen ve halkın güvenini kazanmış hükümettir. Halkın güvenini kazanmamış hükümet ayakta duramaz (Lun Yü: 12.7). «Eğer, hükümet halkı bir takım kurullarla yönetirken, asayişi (sadece) cezalarla sağlamağa çalışırsa, halk (devlete olan) kutsal yükümlülüklerini bir tarafa bırakıp, yalnızca cezalardan kurtulmağa çalışacaktır. Eğer halk, erdemle (yani

«Li», «İ» ve «Tao»ya uygun) yönetilirse, kendi kusurlarını düzeltmeye çaba gösterecektir (Lun-Yü: 2. 3).

İşte bütün bunlar KONFÜÇYÜS'ün toplum ve devlet felsefesinin temel düşünceleridir. Negatif cezalardan çok, olumlu örnekler değer vermiştir. Baskı ve korku ile yönetilen devleti değil, fakat hükümdarla tab'ası arasında karşılıklı bir anlaşmanın bulunduğu ortak bir yönetimi savunmuştur. İşte bu nokta modern demokratik teorilerle bir uygunluk göstermektedir.

KONFÜÇYÜS, halkı yakından tanıdığı ve onların acısına yakından tanık olduğu için, her zaman halkın tarafını tutmuştur. Halkı ezen aristokratların ve devlet adamlarının yerine, erdemli, kendi alanında bilgili ve yetenekli olanların devlet yönetimini ellerine almalarını istemiş, görevini gerektiği gibi yapamayan hükümdarların (ya da yöneticilerin) oturdukları makama lâyık olmadıklarını ileri sürmüş ve «kendini yönetmekten âciz bir devlet adamı, devleti nasıl idare edebilir?» diye devrinin hükümdarlarına ve yöneticilerine eleştiriler yöneltmiştir (Lun-Yü: 2.19, 2.20, 12.22, 13.2).

Halkla yönetenler arasında karşılıklı bir anlaşma olmasını isteyen KONFÜÇYÜS, halkın bilgisiz ve câhil olduğunu gördüğü için, devlet yönetiminin onların eline bırakılmayacağını söylemiş ve hükümdarların mutlak egemenliğini kabul etmemekle birlikte, hükümdar ve yöneticilere itaat edilmesini istemiştir (Lun-Yü: 12.11.2 ve 3.1., 3.2., 3.22., 7.35., 14.15.). Görülüyor ki, siyasal güç, yine hükümdarların ellerinde bırakılmıştır. Halbuki, hükümdarları doğru yolda davranmaya, iyi ve yetenekli devlet adamları seçmeye zorlayacak hiç bir müeyyide bulunmamaktadır. Bunu anlayan KONFÜÇYÜS, siyasal iktidarın pratik reformlar yapmasını mümkün görmemiş, reformları gerçekleştirmek için halkı eğitim - öğretim yoluyla yetiştirmek gerektiğini söylemiştir: (Lun-Yü: 13. 19 ve 13.24., 15.27 ve 8.9). Bu yolda yoksul, zengin gözetmemiş, bütün insanların eğitim-öğretim konusunda yetenekli olduğunu ve bu konuda eşit hakka sahip olmaları gerektiğini ileri sürmüştür: (Lun-Yü: 7.7., 9.7, 15.38.).

KONFÜÇYÜS, halkın yetiştirilmesi kadar, mutluluk ve refaha kavuşturulmasını da istiyor. Ona, halk için yapılacak en önemli şeyin ne olduğu sorulduğu zaman «onlara (halka) zengin bir hayat sağla (ya da onları zenginleştir)» cevabını vermiştir (Lun-Yü: 13.9). Ona göre, «iyi bir insan muhtaç olanlara yardım eden ve kendi servetini arttırmaya çalışmayan insandır» (Lun-Yü: 6.3.2).

İnsana ve insan hayatına çok değer veren KONFÜÇYÜS'e, erdem ne olduğu sorulduğu zaman, «insanları sevmektir»; bilginin ne ol-

duğu sorulduğunda «insanı bilmektir» cevabını vermiştir (Lun Yü: 12.22.1).

İçinde yaşadığı devrin ahlâki, sosyal ve siyasal olaylarının etkisiyle KONFÜÇYÜS, o devir Çin toplumunun çeşitli yönlerden sürüklendiği kötü durumdan kurtulmasını sağlayacak yeni bir ahlâk düzeninin, sosyal ve siyasal sistemin gerçekleşmesini istemiş olduğu anlaşılıyor. Filozof, devlet bilimine bağımsız bir varlık tanımayarak, onu ahlâk biliminin bir kısmı olarak görmüştür. Bu yüzden, ahlâki prensiplerden yola çıkarak her şeyi o açıdan ele almaya, devlet hakkındaki düşüncelerini bu prensiplerden çıkarmağa çalışmıştır.

KONFÜÇYÜS'e göre, bütün insanlar için geçerli olan bir tek fazilet vardır. O da, bütün insanların birbirlerine olan ihtiyacı, herkesin birbirine karşı olan sevgisidir. «İnsanlar için toplu olarak yaşamak bir zarurettir. İnsanların dünyasından uzaklaşarak, kuşların ve hayvanların arasında yaşamak mümkün değildir.» «Acı çeken insanlardan başka kimin imdadına koşabilirim?» diyen filozof, bu sözleriyle, insanın toplumsal bir varlık oluşunu, insanın insana olan ihtiyacını belirtmiştir.

KONFÜÇYÜS'e göre, insanların birbirlerini sevmesi önemli erdemlerden biridir. Olgun insan demek, insanlarla kardeşlik ilişkisi kuran, bütün insanlar için aynı sevgiyi besleyen, herkese karşı eşit sevgi taşıyan kimse demektir. Herkesin birbirini bütün varlığı ile sevmesi gerekir. Her insan, kendi varlığına karşı gösterdiği özeni, hemcinsine karşı ondan nasıl bir davranış bekliyorsa öyle hareket etmelidir.

KONFÜÇYÜS'e göre, devletin tanrısal bir kaynağından söz açmak yanlıştır. Devlet, insanlar tarafından meydana getirilmiştir ve millet, ülke, hükümet gibi unsurları vardır. Devlet, toplumun hücreleri olan ailenin genişlemesinden oluşmuştur. Aile, devletin kurulmasında bir model rolü oynamıştır. Bu yüzden, aile ile devlet arasında bir akrabalık vardır. Gerçekte devletin başında bulunan hükümdar, yüksek bir aile reisi değil, başka bir şey değildir. Çünkü, ailede nasıl üyelerin karşılıklı görevleri varsa, devleti yönetenlerle fertler arasında da öyle görevler vardır.

Devleti yönetenler, alçak gönüllü, tutumlu ve kanun ve adalete önem vermeli; ülkeyi fazilet, ehliyet ve iktidarla yönetmeli; insanları kendi çocukları imişçesine sevmelidir. Buna karşılık halk da, devleti yönetenlere itaat etmekle, onları sevmekle yükümlüdür.

KONFÜÇYÜS'e göre, devleti yönetenlerin başında gelen hükümdar, hükümlerlik yetkisini gökten almaktadır, demiştik. Hükümdar, gök tanrının oğlu ve kutsal bir kişi sayılıyordu. Fakat, hükümdarı, hükümlerlik yetkisi sınırsız ve sürekli olan, her istediğini yapabilen bir tanrı

gibi görmek mümkün değildir. Gök tanrı tarafından hükümdara verilen hükümranlık yetkisinin devam etmesi, ancak iyilik ve adalet gibi kavramlara uygun davranmasıyla mümkündür. Kötülük ve adaletsizlik, hükümdarın hükümranlık yetkisini ortadan kaldırır. Bu yüzden, gök'ün oğlu olan hükümdar, iyilik ve adaleti egemen kılmak zorundadır. Hükümdar, iyi olan insanlara değer vermeye ve onları yükseltmeye, kötülere ıslaha, halkı mutlu kılmağa, fertlerin durumlarını düzeltmeğe, onları fazilet ve geleneklere göre yönetmeğe, onların sevgisini kazanmağa çalışmalıdır. Hükümdar, her zaman ve her yerde ahlâk prensiplerine uygun hareket etmelidir. Milletın babası ve ahlâki enerjinin kaynağı olması gereken hükümdar, ancak böylece fertlerin saygısına lâyık olur. Hükümdar, sahip olduğu hükümranlık yetkisini, ancak, fertlerin sevgisini kazanmakla, erdemli olmakla koruyabilir.

Görülüyor ki, hükümdarın sahip olduğu hükümranlık yetkisi bir takım şartlara bağılıdır ve bazı ahlâki prensiplerle sınırlanmıştır. Hükümdarlık, hükümdara birçok görevleri yapma zorunluluğunu yüklemektedir. Hükümdar, kendisine düşen bu görevleri yerine getirmediği takdirde, hükümranlık yetkisini kaybeder. Hükümranlık yetkisi, halkın mutluluğunu sağlamak için bir araçtan başka bir şey değildir. Hükümdar, hükümranlık yetkisini kötüye kullandığı zaman, o, sahip olduğu bu imtiyazdan yoksun kılınır. Şu halde, hükümdarın, hükümranlık hakkının korunmasının kriterini, mutluluğu sağlanmış, durumundan memnun fertlerin rızalarında aramak gerekir.

KONFÜÇYÜS'ün, ayrıca, hükümdarlığın irsen intikali konusundaki prensibe mutlak bir değer vermediğini de biliyoruz. Ona göre, bu konuda tanrısal bir kanun yoktur. Gök tanrının oğlu olan hükümdara, tanrı tarafından yüklenmiş görevler vardır ve hükümdar ölünce, bu hak ve görevlerin mutlaka oğluna geçeceği hakkında hiçbir zorunluluk bulunmamaktadır. Tanrı, bu görevi başka birine de yükleyebilir. Nitekim, Çin tarihinde çeşitli sülâlelerin birbirini takp etmesi, bunun delilidir¹².

Yine görüyoruz ki, KONFÜÇYÜS'e göre, bir devlette, yalnız hükümdar için değil, hükümet ve yönetim kadrosu içinde yer alan diğer kimseler için de yükümlülükler bulunmaktadır. Herşeyden önce, bunlar, görevlerini, herkesin sevgi ve güvenini kazanacak şekilde yapmalı, halkın çıkarına uygun davranmalı işlemlerini erdem temeline dayandırmalıdır. Ayrıca, devleti yöneten bu yüksek kişiler, hükümdarların isteklerine göre değil, aklın gereklerine göre hareket etmelidirler. Eğer onlar bu şekilde davranmıyorlarsa, bu takdirde yerlerini terk etmelidirler.

Devlet adamları ve yüksek yöneticiler, aklın gereklerine uygun ve dürüst davrandıkları takdirde, devlet işlerinin yüksek tabakanın ahlâk ve fazileti ile görülmesi halinde, böyle bir siyasal toplum içinde kanunlara bile lüzum yoktur. Yöneticiler şahsen dürüst iseler, bunlar devleti, kanun koymadan da yönetebilirler. Dürüst değilse, uymayacakları kanunları koymakta zaten fayda yoktur¹³. İşte bu yüzden, bir devlette, hükümdar da dahil, bütün yöneticilerin ahlâklı ve erdemli kimseler olmaları gerekir, büyük filozofa göre.

KONFÜÇYÜS'ün devlet idaresi konusunda ortaya koyduğu ana prensipler özet olarak şunlardır:

— Bir devletin ve hükümetin temel amacı, halkının mutluluk ve refahını sağlamak olmalıdır.

— Bu amaç ancak, devlet en yetenekli ve bilgili insanlar tarafından yönetildiği zaman gerçekleşir.

— Devleti yönetme yeteneğinin doğuşla, zenginlikle ve toplumsal mevki ile hiçbir ilgisi yoktur. Bu sadece karakter ve bilgiye dayanır.

— Karakter ve bilgi ise ancak eğitim-öğretim yani tahsil yoluyla elde edilebilir.

— Yetenekli insanların faydalı olabilmeleri için de eğitim ve öğretimin her tarafa yaygınlaştırılması gerekir.

— Böylece, hükümet, eğitim yoluyla yeteneğini isbat etmiş, halk tarafından seçilmiş kişiler eliyle yönetilmiş olacaktır.

KONFÜÇYÜS'ün bu düşünceleri, herkesin devleti yönetmek konusunda bir fırsat eşitliğine sahip olacağını ve yeteneğini isbat ettiği takdirde yönetmeye hak kazanacağını göstermektedir. Bu ise, aristokratik bir sistem içinde, doğuştan soylu ve zengin olmayan, fakat erdemli ve yetenekli bir seçkin-bilginler zümresi tarafından yönetilmek demektir.

Çağdaş demokrasi teorisi açısından bakıldıkta, KONFÜÇYÜS sistemindeki noksanlık, en bilgili ve yetenekli olanı devletin basına getirecek bir mekanizmanın ya da prensibin bulunmayışıdır. Bir diğer önemli nokta da, halkın hükümeti etkileyebilmesi için gerekli güçlü bir aracın yani oy ve veto hakkının olmayışıdır¹⁴.

Kısacası, KONFÜÇYÜS, feodal bir yönetim altında mutlakiyetçi bir zihniyetin egemenliğini reddetmiş, halkın kendi bilinç ve vicdanına sahip olmasını, yalnız hükümdara değil, insanlığa da hizmet etmesini istemiş ve aristokrasi anlayışını değiştirerek bunun irsiyete ve verasete

(13) MASPERO, H. La Chine Antique, Paris 1927 s. 462.

(14) CREEL, H.G. a.g.e. s. 178 - 181.

değil, bilgi, meziyet ve yetenek üzerine dayanması gerektiğini ısrarla iletir sürmüştür¹⁵.

D. KONFÜÇYANİZM VE ESKİ TÜRK SİYASET GELENEĞİ

Görülmektedir ki, KONFÜÇYANİZM'in ilkelerini oluşturan düşüncelerle Kutadgu-Bilig'deki fikirler arasında gerçek bir ilişki bulunmaktadır. Kanun fikrindeki açıklık, hükümdar-Tanrı ilişkisi, yeryüzündeki hükümdara Tanrı'nın örnek olması, Türk devlet anlayışı, «töre» ve «kut» geleneği ile tam bir benzerlik göstermektedir.

KAFESOĞLU'na göre, bu paralelliğin sırrı, eski Türk dini ile, Çin kültürünün gelişme tarihinde gizlidir. Eski Türkler Gök Tanrıya inanıyorlardı. M.Ö. 1000 yıllarında İç Asya bozkırlarında yaşayan Türkler «Gök»ü Tanrı kabul etmişler, çeşitli doğa olaylarının da etkisiyle, göğün sonsuz gücüne inanmışlardır. İşte böylece ortaya çıkan «Gök Tanrı» inancı, Türk kamu hukukunda önemli bir rol oynamıştır.

Çin tarihinin başladığı Chou'lar devrinde (M.Ö. 1050 - 247) yerli kültür üzerinde kuzey-batıdaki Asya düzlüklerinden gelen bozkır kültürüne mensup halkların etkisi görülmeye başladı. Çin'de eski bereket tanrıları yanında Gök dini kendini hissettirdi. Chou'lar, içinde güneş, ay ve yıldız kültlerinin bulunduğu Gök dinine inanıyorlardı¹⁶.

Nihayet yüksek iktidar sahibi hükümdar, Gök dini inancına uygun olarak, «Gök'ün oğlu» (= T'ien-tzu) unvanını aldı¹⁷.

İşte KONFÜÇYÜS (Ölümü. M.Ö. 480'lerde) bu çağın düşünürüdür. O, Tanrı'dan söz açarken, Çince olmayan, fakat Türkçe «Tengri» kelimesinin Çince söylenişi olan «T'ien» sözcüğünü kullanmaktadır¹⁸.

KONFÜÇYÜS'e göre: «İnsanların hayatı ve davranışları değişen durumlara göre değil, ebedî ahlâk kanununa, evrensel nizamla göre düzenlenmelidir. Ahlâki ve ruhi olgunlaşmanın ve gelişmenin yolu bilimdir. Ona göre görev kanunu herkes için birdir: «En yüksek makam sahibi gibi, sıradan bir insan da görev ile yükümlüdür.» «Akıl, insanların

(15) ÖZERDİM, Konfüçyanizm ve Batı Demokrasisi, A.Ü.D.T.C.F.D. C. XI. s. 2, 3, 4, 1953 s. 395 - 416.

(16) ÖZERDİM, M. Chou'larda Türklerden gelen Gök dini, Belleten, s. 105 1963, s. 1-23; EBERHARD, W. Eski Çin Kültürü ve Türkler, AÜDTCFDer. I, 1943 s. 21 - 29.

(17) EBERHAD, W. Eski Çin felsefesinin esasları, AÜDTCFDer. II, 2, 1944, s. 268.

(18) KAFESOĞLU, İ. Kutadgu - Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri, Tarih Enstitüsü Der. s. 1 1970 s. 38.

topluma ait görevlerini yapabilmeleri için Tanrının insan ruhuna yerleştirdiği kanundur». «Hâkimiyetin amacı halkın refah ve mutluluğudur...» «Devlet yönetmek, halk için çalışmaktır.»

İşte KONFÜÇYÜS'ün bu gibi fikirleri ARSAL'a göre¹⁹, Türk örf ve ahlâkının gelişmesinde olumlu etkiler yapmıştır. Ona göre, zaten KONFÜÇYÜS'ün ileri sürdüğü ahlâk felsefesi Türk milli ahlâkından uzak bir felsefe değildir. ARSAL, KONFÜÇYÜS'ün Türk ahlâk ve siyaset gelenekleri üstündeki açık etkisine bir örnek olmak üzere, bir Uygurca metinden şunları aktarmaktadır: «Bilge KONFÜÇYÜS demiştir ki, devlet kuracak hükümdarlara üç şey lâzımdır: asker, yiyecek ve halkın güveni. Bunlardan en önemlisi, halkın güvenini korumaktır».

(19) ARSAL, S.M. Türk Tarihi ve Hukuk, İstanbul 1947 s. 64 - 66.